

Article

International Journal of Kurdish Studies

6 (2), pp. 133 – 150

<http://ijoks.com>

Di Sê Kovarên Mîzahî yên Kurdî da Rexneya Civakî

İlyas SUVAĞCI¹

Received: Mar 20, 2020

Reviewed: Apr 20, 2020

Accepted: Apr 26, 2020

Kurte

Di civaka Kurd da rexne xwedî roleka sereke bûye. Yek ji rêyên girîng yên rexneya civakî kovarên mîzahî ne. Me jî di vê xebata xwe da li ser sê kovarên mîzahî yên Kurdî (Îsot, Zengil û Mîrku) rola mîzahê ya di rexneya civakî da vekola. Ev kovarên navborî di kovargehiya Kurdî da nimûneyên ewil yên mîzaha Kurdî ne û heta niha li ser wan tu xebat nehatine kirin. Ji ber vê yekê ev xebata me girîng e. Bi vê lêkolînê armanca me diyarkirina rola van kovaran ya rexneya li ser civaka Kurd e. Me dît ku ji ber ku ew nimûneyên ewil bûne van kovaran ji vegotina berfireh ya mîzahê baş îstifade nekiriye lê dîsa jî giştî bi rêya karîkaturan rexne li ser parçebûna Kurdan, encamên koçberîya wan ya li Ewrûpayê, rola nivîskar û humermendên Kurd ya di civakê da û têkilîyên civakî hatine kirin.

Peyvên Sereke: Rexneya Civakî, Mîzaha Kurdî, Kovargehiya Kurdî, Îsot, Zengil, Mîrku

Recommended citation:

Suvağci, İ. (2020). Di Sê Kovarên Mîzahî yên Kurdî da Rexneya Civakî. *International Journal of Kurdish Studies* 6 (2), 133 – 150, DOI: <https://doi.org/10.21600/ijoks.706759>

¹ Asst. Prof. Dr., Hakkari University, Rectorate, Department of Turkish Language, e-mail: ilyassembeli@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6409-1229

Social Criticism in Three Kurdish Humor Magazines**Abstract**

In this study, we base our analysis of the role of humor in social criticism on three Kurdish humor magazines: *Îsot*, *Zengil* and *Mîrkut* – the first of the humor magazines in Kurdish journalism. We conclude that there is a paucity of the techniques of humor due to these magazines having been the first of their kind. Nevertheless, mostly through cartoons, we see criticism of the fragmentation of the Kurds; the results of their immigration to the Europe; the role of Kurdish writers and artists in society; and, other social relations. Humor is an important channel of social criticism in Kurdish journalism, yet there has been no previous study done on these early magazines in Kurdish journalism.

Keywords: Social Criticism, Kurdish Humor, Kurdish Journalism, *Îsot*, *Zengil*, *Mîrkut*

Destpêk

Di jîyana takekesî û ya civakî da gelek caran li hember rastîyan nerazîbûnek heye. Barê jîyanê yê giran mirovan ber bi rêyên cuda dibe û mirov dixwaze ji vê yeke dûr bikeve û tiştê ku dê wî/wê şa bike digere. Ji bo mirovekî di rewşeka wiha da ken dermanekî baş e. Di navbera kenîn û mîzahê da têkîliyeka girîng heye. Mîzah jî têkildarî kenînê ye lê bi wê sînorkirî nîne. Divêt bê dîyarkirin ku pênaseyeka hevpar ya mîzahê yan jî edebiyata mîzahê tune ye (Usta, 2009:39). Mîzah ji henek yan jî bersivên aqilane zêdetir xwedîyê vegotîneka berfireh e lewma mirov nikare wê bi henek yan jî karîkatûrekê bi sînor bike. Ji ber ku henek û karîkatûr xwedîyê qadeka fireh nînin ew bivê nevê bi klîşeyan dagirtî ne. Di berhemên edebî yên ji henek û karîkatûran zêdetir sofîstîke ne di heman demê da çend rehên mîzahê bihevra cih digirin. Di van cure berhemên da nivîskar ne bi tenê ji lîstîkên peyvên hevdeng her wiha ji nixmane (kînaye), îronî û mecazan jî îstîfade dike. Bi alîkarîya van hêmanan ew mînak û karakterên rasteqîn û mîzahî saz dike, ji bo ku xwe ji klîşeyan xelas bike xwedîyê qadeka berfireh e (Alleen û Nilsen, 2008:243-280).

Mîzah, bi giştî alîyê jîyanê yê pêkenî derdixîne holê, mirovan dide kenandin, dixwaze ku ew li ser mijarekê bifikirin. Du armancên sereke yên mîzahê hene; êrîşkirin û parastin. Mîzah bi mebestên kenandin, dilxweşkirin, rexnekirin û hizirandinê hwd. tê kirin. Bi bawerîya R. A. Shade cureyên mîzahê yên weku; dîtbarî, bihîzbarî, figûratîv û devkî hene. Di hêmanên figûratîv da cil û bergên komîk, karîkatûr û xêzefilm cih digirin. Di karîkatûran da

lebatên laş û rûyê mirovan bi awayekî mubalexekirî tî mezinkirin û biçûkkirin yan jî du hêmanên tu car nayên nik hev tî pevvekirin lewma rewşeka mîzahî derdikeve holê. Ji aliyê dîtbarî ve pandomîm, zarve û tevgerên komîk hêmanên mîzahî pêk tîne. Di mîzaha devkî da henek, lîstîkên devkî, mamik hwd. cih digirin û ew, cureya mîzahê ya herî berfireh e (Vgz. Yardımcı, 2010: 9-10). Ligel van hêmanên devkî mîzah ji dubare, bi awayekî xelet bikarînan peyvan, lîstîkên peyvan, vegotinên pirolekirî, xelet tîgihîştin, komên nijadî, bilêvkirinên herêmî, devok, argo, zayendîfî, mustehcenî, hêmanên rêzimanî pêk tî (Veren, 2018:116). Mîzah dîyardeyeka civakî ye rewşa exlaqî û sîyasî, bûnyeya sosyo-ekonomîk, kêmasî yan jî nirxên menewî yê wê civakê nîşan dide. Mîzah girêdayî bi neteweyan, çînan, komên pîşeyî diguhere. Lewma ew; tore, nêrît, dîrok, çand, şert û mercên sosyo-ekonomîk ya civaka ku jê derketîye nîşan dide. Ji bo ku mirov berhemeka mîzahî tîbigihe divê çanda civaka xwedîyên wê berhemê jî baş bizane. Her bûyera ku bûye mijara mîzahê di navbera binyada civakî û nirxên çandî da tîkilîyekê çê dike. Bi guhertina pergala civakekê mîzaha wê jî diguhere. Çiğdem Usta mebestên mîzahê weku fonksiyonên mîzahê dinirxîne. Di ravekirina van fonksiyonan da Usta, mîzah û kenîne cihê hev bikar tîne Bi bawerîya wê sê fonksiyonên mîzahê yê civakî hene; hevdu girtin, perwerdekarî û wêrankerî. Ji bo fonksiyona hevdu girtinê dibêje ku mirovên dikarin bihevra dikenin nêzikî hevdu dibin. Li gor fonksiyona perwerdekarîyê bi rêya kenîne mirov dikare xeletî yan jî kêmasîyên kesekî yan jî civakekê nîşan bide û wan sererast bike. Heri wiha ji bo ku mirov bikare bala xwendekaran bikêşe fonksiyoneka erênî ya mîzahê heye. Li gor fonksiyona wêrankerîyê mîzah ji aliyê bindestan ve li hember pergala serdestan weku çêkekê dikare bê bikarînan. (Usta, 45). Lewma wextê zextên civakî zede dibin çandeka mîzahê ya bihêz jî bi pêş dikeve.

Pîştî agahîyên teorîk yê li ser mîzahê û rola wê ya di rexneya civakî da heke em derbasî mîzaha Kurdî bibin divê em bibêjin ku di Kurdî da ji bo peyva mîzahê; galte, yarî, laqirdî, safîr, henek, qerf, tinaz, pêkenî, pêkenîn, pêkenok, kenawerî, terane, ji bo mîzahkirinê jî; galtin tî bikarînan (Glospe, “Mîzah”). Di edebîyata Kurdî (mebesta me edebîyata Kurmancî ya berhemên ji tîpên latînî pek hatîye) da rastûrast xebat li ser mîzaha Kurdî nehatine kirin û heta piştî salên 1980î tu kovarên mîzahî nayên dîtin. Mahmûd Lewendî dibêje wî çav li 400 rojname û kovarên Kurdî gerandîye lê rastî kovareka mîzahî nehatîye. Bi tenê Şêx Riza Telebanî û Dildar di helbestên xwe da cih dane hêmanên “hîcw”ê û gotinên nemahrem (Mîrkut, 1985, h.1, r.4). Em bi piranî xebatên çarçoveya folklora mîzahî ya Kurdî (metelokên Kurdî), bi taybet bultena karîkaturê ya bi navê “Qırîx”ê û çend lêkolînên din dibînin. Herçend ev lîsteya me bîkêmasî nebe jî mirov dikare bibêje li ser mîzaha Kurdî ev xebat hatine kirin;

1. Shayee Hussain Ahmad Khanaka, Kurdish Humor: An Analysis of Ethnic, Political and Sexual Jokes in Iraq, M. A. in Folklore, University of California, Berkeley, 1990
 2. Necîm Elwenî, Efsane û Pendî Komîdî Galteamêzî Kurdî, Çapxaney Dara, Hewlêr, 2007
 3. Şaxewan Mihemed Silêman, Rojnamegerîy Tenz le Herêmî Kurdistan da (Govarî Sîxurme Wek Nimûne), Mastername, Zankoy Suleymanî, Fakultey Ziman û Zaniste Mirovayetiyeke Beşî Rageyandin/Rojname, 2013
 4. Ruken Şengül, “Qırîx: An “Inverted Rhapsody” of Kurdish National Struggle, Gender, and Everyday Life in Diyarbakır” in Kamala Visweswaran,(ed.) Everyday Occupations: Experiencing Militarism in South Asia and the Middle East. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014), pp. 29-59. (Wergera vê lêkolînê bo Tirkî jî hatîye kirin. Binêre; Ruken Şengül. (2015). “Qırîx: 1990’lar Diyarbakır’ında Kürt Ulusal Mücadelesi, Toplumsal Cinsiyet ve Gündelik Hayat Üzerine “Bir Ters Yüz Rapsodi”, Toplum ve Kuram (Lêkolîn û Xebatên Kurdî), Hejmar: 6, Bihar, rûpel:11-40)
 5. Orhan Koçak. (1998). Qırîx: “İlginç Bir Heval”, Virgöl, Hejmar:6, rûpel:5-6
 6. Kemal Varol. (2006). “Sakil ve Yerli” Esmer, Hejmar:12, rûpel: 27-28
 7. Mesut Yeğen. (2007). “Qırîx: İki Çağrı, İki Celp Arasında Bir Şehir”. Di Nav Çizgili Kenar Notları da. Levent Cantek (Ed.). Stenbol: Weşanên İletişim, rûpel:89-99
 8. Di Rojnameya Evrensel da di navbera 25.03.2005 û 28.03.2005 bi sernavê “Dünden Bugüne Kürt Mizahı 1-2-3-4” rêzenivîsek hatîye weşandin. Li ser mîzaha Kurdî bi rêzê nivîsên; Evdile Koçer, Rojîn Türkekul, İrfan Amîda, Omer Dilsoz, M. Sait Alpaslan, Evrim Alataş, Mesut Erenci cih digirin.
 9. İlyas Suvağci, “Ji Aliyê Mîjarê ve Senifandina Metelokên Kurdî”, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler Sempozyumu (Şırnak Üniversitesi 19-20 Nisan 2019)
- Mirov dikare mîzaha Kurdî weku mîzaha nivîskî û devkî di bin du beşan da cuda bike. Beşek mîzaha Kurdî ya nivîskî ji kovarên mîzahî pêk tê. Di vê xebata da em di sê kovarên Kurdî yên ewil yên mîzahî da -Îsot (1985), Mîrkut (1985), Zengil (1985)- li ser rexneya civakî sekinîn ka gelo di van kovaran da rexneya civakî çawa hatîye kirin. Ew di kovargerîya Kurdî da nimûneyên ewil yên mîzahê ne û berîya niha li ser van kovaran tu xebat nehatine kirin. Di xebatên li ser çapemenîya Kurdî da jî kovarên mîzahî yan nehatine dîtin yan jî hatine piştguhkirin. Ji ber vê yekê ev lêkolîna me girîng e. Armanca me bi vê xebatê ew e ku mîzahê ji bo rexneya civakî weku qadeka girîng û bikêrhatî nîşan bidin, ji bo xebatên bi vî rengî rêyekî nû nîşan bidin. Lewma me lêkolîna xwe li ser babeta rexneya civakî kûr kir ka gelo weku belge nameyên dewra xwe di van kovaran da rexneya civakî çawa û bi kîjan hêmanên

mîzahî ve hatîye kirin, piranî kîjan mijar derketine li pêş hwd. Pêşîyê me derbarê kovaran da agahî dan û danasîna wan kir. Piştî jî bi rêbaza nîrxandina naverokê ya çawahînyê me kovar di çarçoveya rexneya civakî da nîrxandin.

1. Danasîna Kovarên Îsot, Mîrkuç û Zengil

Piştî darbeya leşkerî ya 1980an ya li Tirkîyê, gelek Kurdan ji ber sedemên sîyasî koç kirin Ewrûpayê. Li wir jî ber ku li ser Kurdî tu qedexe tune bûn xebatên edebî û rewşenbîrî hatine kirin. Nemaze li welatên weku Swêd, Almanya, Fransayê kovar û rojnameyên Kurdî hatin weşandin. Kovarên mijara vê lêkolînê jî li Swêdê hatine weşandin.

1.1. Îsot

Kovar di sala 1985an da li Swêdê 9 hejmar hatîye weşandin. Di hejmara ewil da xwedî, berpirsyar û redaktorê wê “Mamoste”, bi hejmara duyemîn jî xwedîyê kovarê “Komela Yekîtiya Karkerên Demokratên Kurdistan” ye. Buhayê kovarê jî ji 8 kronî dibe 10 kron. Ew bi serlewheya “Kovara We Ji Du Meha Carek Dertê” derdikeve. Navnîşana kovarê; Axbyplan 5, 16373 Spanga Sweden, postgîro jî 496 03 75-6 ye. Di kovarê da navên van nivîskaran tên dîtin; Îsot, Mamoste, Sîno Zirne, Şemdin Îsotçî, Apê Qenco, Berfo, Reşoyê Qerejdaxî, KKWBE (Komîta Kurdên Windabûyî Li Ewropa), Rukên, Îsot Aktîebolag, Kolikî, Gokçe Şahînoxlu, Timtîrê Xilxilî, Mîratxirov Çaçanîyov, Komeleyî Çîroknûserekanî Îsot, Îdare Heyetî ya Îsotê ya Taze.

Hemû nivîs û karîkaturên kovarê reş û spî ne. Ji ber rûpelên reş nivîsên karîkaturan baş nayên xwendin. Hemû karîkaturên di kovarê da ji aliyê “Mamoste” ve hatine xêzkirin. Piştî ew di pirtûka Mamoste ya bi navê *Mêr Mêra Nas Dike* dîsa hatine weşandin. Di kovara *Hêvî* da (1986, h.5, r.79) wexta danasîna pirtûka Mamoste ya bi navê *Dengê Xêzikan* tê kirin em hîn dibin ku Mamoste nasnavê Abdurrahman Gezgin e.

Di hejmara 4an da ji xwîneran tê xwestin kesên dixwazin nivîs û karîkaturên xwe di kovarê da çap bikin bila ji wan ra bişînin (h.4, r.14). Ji aliyê aborîyê ve jî rewşa kovarê nebaş e. Di hejmara 5an da gazind ji xwîneran tê kirin ku bila pareyên kovarê bidin. Tê gotin ku çapxaneyên li Swêdê kovarê bêpare çap nakin. Ew jî heqê postexane, nivîs û karîkaturan didin. Ji xwîneran tê xwestin ku bila *Îsot* jî weku kovarên *Zengil* û *Mîrkuç* neyê girtin (h.5, r.3). Lê dîsa di hejmara 9an da Mamoste xatirê ji xwîneran dixwaze û ew dê êdî nikare *Îsot* biweşîne (h.9, r.2).

1.2. Zengil

Kovar di sala 1985an da li Swêdê 6 hejmar hatîye weşandin û ji du mehan carekê du hejmar pêkve derketîye. Di serlewheya kovarê da “Organa Komîta Navendî ya Rêxistina Tengezar” û xwedî; Geşredîn, berpirsyar; Aladîn, çapxane; Rûknedîn dinivîse. Navnîşan; Amanuensv. 4/320 104 05 Stockholm, Post Box 7031 63 07 Spanga/Sweden, Redaksîyon; Serdar Samî, Heval Heval, Bêkes Hawar. Di kovarê da ji mijarên cuda gelek zêde metelokên Kurdî cih digirin. Di nivîsên kovarê da ji bilî *Zengilê* navên van nivîskaran tê dîtin; Nanxurê Cilqetîn, Nûredîn Zaza, Zinarê Agir, Birîndar, Hesenê Metê, Zargo, Nevîyê Pîro, Bareş Batte, Xemgîn hwd. Di hejmara ewil da (h.1-2, r.12) prensîbên kovarê wiha tên dîyarkirin:

1. *Rexnegirtin heye, rexnelixwegirtin tune ye!*
2. *Rexne li hemû kesan tên girtin. Hêrsketin heye, daxuyanîkirin tune ye!*
3. *Emê timî şûjinê di xwe rakin. Ken dibe girî nabe!*
4. *Ji du meha carekê derdikeve, belkî jî dernekeve. Sebirkirin heye, meraqkirin tune ye!*
5. *Nivîsên bê bê sansûr tên çapkirin. Qest heye navnivîsandin tune ye!*
6. *Kovara me ne malê bavê kesî ye. Demokratbûn heye, dîtina teng tune ye!*

Hejmara karîkaturîstên *Zengilê* ji *Îsotê* zêdetir in. Di kovarê da karîkaturên kesên weku; Heval, Serdar, Mihamed, Durust, Çengel, Seyid Xan, Soro hene. Herî zêde karîkatur ji aliyê Heval û Serdar ve hatine xêzkirin. Karîkaturên Serdar di kovara *Berbangê* (h. 6, r. 23) û yê Heval jî di kovara *Kulîlkê* (h. 19, r. 6/10/14/18) da jî tên dîtin. Ji xwîneran tê xwestin (h.1-2) bila bi karîkatur û pêkenînen xwe alîkarîya *Zengilê* bikin. Piştî vê yekê em dibînin xwîneran karîkatur ji kovarê ra rêkirine (h.5-6, r. 2). Bi ser de jî ji ber vê eleqeya xwîneran *Zengil* spasîya xwe li wan dike û dibêje em ê nikarin ew karîkatur, pêkenîn û helbestên wan di hejmarekê da biweşînin (h. 3-4, r. 2). Di hin hejmaran (h.3-4, r. 9, h. 5-6, r. 11) da jî di bin karîkaturê da ji xwîneran tê xwestin ku ew wateya wê şîrove bikin. Di bin rûpelê da jî bersivên wan cih digirin. Tê dîyarkirin *Zengil* dixwaze çanda Kurdî ya mîzahê bi pêş bixe. Li ser girîngîya mîzahê jî tê gotin “*kar û fêda fasûlyan çi be ya qerfa jî ev e*” (h.1-2, r.3). Ew bi qerfan dixwazin her kesî bidin kenandin lê bi kenîna wan jî ew dixwazin bidin ponijîn. Di Kurdî da ji ber tunebûna weşaneka mîzahî û kêmasîya di vê qadê da wan dest bi vî karî kirîye. Kovar bixwe dibêje ku kadroyên wan yê profesyonel tune ye û ew xwedîyê redaksîyoneka têkûz nînin. Mirov vê kêmasîyê di dîtbarî û mîzanpaja kovarê da dibîne. Weku mînak di her hejmarê da rûpela 6an ya kovarê bi firehî hatîye çapkirin nivîs û karîkatur gelek biçûk derketine; lewma xwendina wê pir zehmet e. Di hejmara dawî ya kovarê da debarey sedemê neweşandina kovarê da tiştêk nayê gotin.

1.3. Mîrkut

Kovar li Swêdê di navbera salên 1985-1987an da 3 hejmar hatîye weşandin. Her hejmareka wê herî kêr ji 28 rûpelan pêk tê. Xwedan û redaktorê wê Mahmûd Lewendî ye. Buhayê wê bo salekê 20 kron hatîye dîyarkirin lê bi hejmara dûyan bûye 50 kron. Di serlewhaya kovarê da “Kovara Her Tiştî ye Ji Bi Her Kesî ye (*Mîrkutên* xwe bilind kin!)” dinivîse, navnîşan jî weku “C/O Östberg Folkungag.78 3tr 116 30 Stockholm-Sweden” hatîye dîyarkirin. M. Lewendî dibêje ew ê nivîsên nemîzahî naweşînin. Weku mînak di hejmara 2yan da xwîneran ji kovarê ra gelek nivîs û karîkatur şandine lê wan bi tenê cih daye 2 nivîsan. Ji ber ku ew piranî ji mîzahê dûr û sîyasî bûne (h.2, r.4). Weku di *Zengilê* da jî tê dîtîn di *Mîrkutê* da jî sedemê derxistina kovareka mîzahî bi hewcehîyekê tê ravekirin:

“*Ji bo ku di wî warî de tu gav nehatine avêtin, ji ber wê yekê divê hin gav werin avêtin. Hin tişt bêne şikandin, hin perde vebin, da bila mîzaha kurdî jî derkeve û têkeve meydana kultur û edebiyat û sen’eta kurdî*” (hejmar:1, rûpel:4).

Cudahîya herî mezin ya *Mîrkutê* ji *Îsot* û *Zengilê* di destpêka her hejmarê da rûpela naverokê, her wiha di dûmahîka her hejmarê da jî rûpela naveroka hejmara li piştî xwe dê derkeve cih digire. Her wiha di kovarê da zêde nebe jî nivîsên Soranî û Zazakî jî cih digirin û ew piranî metelok in. Di hejmara 2yan da hejmara nivîsên Soranî li gor hejmara ewil zêdetir in. Tê dîyarkirin herçend wan xwestîye nivîsên Zazakî jî zêde bikin ji bilî metelokekê çu nivîs bi dest nexistîne (h.2, r.4). Di nav van her sê kovaran da herî kêr karîkatur di *Mîrkutê* da cih digirin. Ev karîkatur ji bilî Zafer Temoçin bi giştî jî aliyê Mamoste ve hatine xêzkirin. Ev tê wê wateyê ku di navbera van kovaran da têkilîyek hebûye. Hejmara 2yê ya kovarê jî aliyê dîtbarîyê û mîzanpajê ve li gor hejmara ewil baştir e.

Herçend armanca ji bo sala 1986an derxistina çar hejmaran jî be (h.2, r.5) ev pêkan nebûye, di sala 1986an da tu hejmarên nû yê kovarê nayên weşandin. Hejmara 3yan ya kovarê 15 meh piştî hejmara 2yan hatîye derxistin. M. Lewendî vê rewşê bi şert û mercên aborî rave dike. (h.3, r.1) Lewendî dibêje wan ji bo hejmara 2yan 1200 kovar çapkirine. Ji wan 800 lib hatine firotin lê bi tenê pereyê 100 liban gihiştîye destê wan. (h.3, r.2) Navên kesên ji kovarê ra alîkarîya aborî kirine jî hatîye dîyarkirin; Alî Bucak, Bekir Şahîn, Lutfî Baksî, Malmîsanij, M.Emîn Bozarlan, Nûrî, Nûreddîn Zaza (h.3, r.3).

2. Rexneya Civakî û Kovarên Mîzahî

Di rexneya civakî yan jî rexnekirina civakekê da yek ji amûrên herî girîng kovarên mîzahî ne. Di vê cure vegotina mîzahî da li ser bûyerên civakî helwesteka rexneyî û sîyasî tê

dîtin. Lewma di kovarên mîzahî da carinan çend awayên mîzahî bihevra cih digirin. Em dibînin ku bi alîkarîya hêmanên populer yê mîzahî yan jî karîkatûran rexneya civakî tê kirin (Yumurtacı, 2017:5). Di kovarên ku bûne mijara vê lêkolîna me da li ser bêtifaqî, perçebûna hêz û partîyên Kurdan, rewşa malbatî, Kurdên Ewrûpayê, Kurdî û edebîyata Kurdî, li ser kesan rexne tên kirin.

2.1. Bêtifaqî

Di kovaran da hêj di destpêkê da em dibînin ku berê rexneyan pêşîyê li civaka Kurd, tevgerên Kurdan û sîyasetmedarên wan bixwe ye. Di *Îsotê* da jî armanca rexneyê ya sereke li parçebûna sîyaseta Kurdan û bêtifaqîya wan e:

“Emê xwe pir li bin çengê partî, komele û grûban xin. Wek kovar her çiqas em bi sîyasetê baş nizanibin jî lê em zanin tinazîyê xwe bi siyasetçîyan bikin û emê bikin jî. Hey ew ne karin bèn ba hev û ne jî karin bi hev, belkî em karibin bi wan(!)” (h.1, r.2).

Armanca Zengilê ew e ku *“derzîyê di çavên xelkê û şûjinê jî di çavên xwe rake”*. Lewma divê Kurd, nemaze jî *“ronakbîrên me yê ku têra xwe nesîb ji demokratîyê negirtine”*, ji rexneyên hev ra xwedan tolerans bibin. Zengil, dizane ku bi vê yekê ew dikeve di rêyeka bi talûke da; lewma dibe *“kevir û rexne”* jî li wan bibarin lê *“ev kevir û rexnegirtinên baş wê bibin fêre ji bona kar û xebata”* wan (h. 1-2, r.3).

Di nivîsa destpêkê ya *Mîrku*tê da jî wiha tê gotin; *“Tene tiştê heye ku divê haya herkesi jê hebe: 1. Emê xwe li bin çengê pir kesan û pir tiştan xin. 2. Emê tilîya xwe di her qulik (kun)î re kin. Ji ber vê divê yekê divê hûn carna li qusûr û kêmanîyên me nenêrin, bibexşînin”* (h.1, r.1).

M. Lewendî di rexneya civakê da rola mîzahê gelek girîng dibîne. Bi dîtina wî ji ber ku *Mîrku*t kovareka mîzahî ye pêkan e ku zimanê xwe dirêjî pir tişt û pir kesan bike. Ew, vê yekê weku zagonekî mîzahî dinirxîne (h.1, r.5).

Di kovara *Îsotê* da herî zêde bi alîkarîya karîkaturan rexneya civakî tê kirin. Di karîkatura bi navê *“1986an de wazîfên me û partîzanên me ên ku xelat standine”* da Kurdek bernameya xwe ya sala nû û pêşbînîyên xwe wiha parve dike: *“Wek di programa me de jî xuya dike emê îsal 3 civîna çêkin. Di van civînan de ji bo yekîtî bi partîyan re, wê 6 kes endamên me lêxistin bixun. Ji bo şev û mîtîngan jî me lêxistina 14 heba daye berçavan”* (h.4, r.5). Di van karîkaturan da tê nîşandan ku her kom yan jî partîkeyeka Kurd dixwaze tevgerên Kurdan yê din têk bibe; lewma ew her car ligel hevdu şer dikin. Her partî ji bo ku endamên xwe zêdetir bike dîyarîyan belav dike.

Nûnerên partîyên Kurdan li gor falnameyê û zara tewlayê ligel partîyên dî yekîtîyê dikin yan jî nakin. Carinan jî ew li hember kesên dijberî xwe dibin yek. Ev rewş bi nûçeyeka lezgîn wiha tê ragihandin; *“Partîya Zirtên (bi navê) Sosyalîst û Gruba Cebbarê Ewînî civîna ku di nav hevdu de li ser yekîtîyê çêkirin bi qehremanî derbas bû. Tenê 2 poz, 3 çav derketin û hinek mil û ling berteref bûn. Bi kêmasî nêzikê 6 lîter xwun hat rijandin. Ev di rîya serketina azadîya gelê me de serfirazîyek girîng e...”* (h.4, r.9).

Di nivîsa bi navê “Cematxane” da komeka Kurd behsa komeka dî dike. Bi bawerîya wan ev kesên qaşo xwe ra dibêjin sosyalîst ji bo pîrozbahîya newrozê şevê amade dikin lê ew wê teqez neçin “şeva wan”. Ev kesên “çapûlcî” nikarin cihê komeka sosyalîst bigirin. Di dûmayîkê da jî tê gotin ku ew ê telgrafekê ji “Evrenê faşîst û rejîma wî” ra rêkin da ku bi dil û can van kesan bigirin (h.4, r.14).

Di serrûpela her hejmara kovarê da *Îsot* bersivê dide rexneyên li kovarê tên kirin. Weku mînak di hejmara 5an da tê gotin heke em xeletîyê bikin bila me hişyar bikin. Her wiha ji bo rexneyên li ser parçebûna partî û komalên Kurdan jî wiha tê gotin:

“Ev zane û hunermendên Kurdan, ku di pir tiştan de pîspor in. Gava ku xeberdan tê ser siyaset û pêşveçûna welatê me (?) ku dor nadin tu kesî bi carkê ve ava heft çema diçikînin, zêdeyî 20 partî û gruban di nava mehekê de ava û xera dikin hwd...Bi kêmasî Îsot jî kare siyasetek wek siyasetê wan camêran bike. Ne tenê bi mehan Îsot kare di du deqîqan de li ser rûpelê xwe neh-deh heb yekîtîyan çêke û ji hev belawela bike. Lê hunermendî ne ev e û ne jî rûniştina koşên qehwa ye.” (h.5, r.2).

Di nivîsa bi navê “Rîcayek” da ji partî û komên Kurdan tê xwestin ku êdî bila; civîn, kongre û konferansan çênekin. Ji ber ku piştî van çalakîyan gelek partî û komên nû ava dibin. (h.7, r. 2) Di karîkaturekê da bi nexşeyeke aloz parçebûna partî û komên Kurdan tê nîşandan. Mêrikek pirs dike *“Gelo hevalên min î berê nuha di kîjan partîyê de ne?”* (h.7, r.6).

Di nivîsa bi navê “Qerentîna” da tê gotin ku UNESCO partîyeka Kurd ya ku “hingî ji hev perçe bûye” girtîye di bin qerentînayê da (h.9, r.7).

Li Ser şerê Iraq û Îranê tê gotin herçend ku ev herdu dewlet şer dikin yê tî kuştin Kurd in. (h.2, r.13) Tê gotin ku *“Kurdên me û Kurdên wan bûne yek li Kurdan dixin ji bo xelasbûna Kurdan”* (h.6, r.2).

Di kovara *Mîrkuê* da di nivîsa bi navê “Nameya Mirovê Gundî” da rexne li sîyasetê Kurdan ya parçebûyî û bêtifaqîya wan tê kirin. Di nivîsê da gelek anekdot cih digirin. Yek jê ev e:

“Dema ku li hin gundên Kurdistana Sûriyê hinek bo keran hev dikujin; endamên eşîran bi mîtralyoz û keleşkofan êrişî ser hev dikin û dû re tevî mîtralyoz û keleşkofên xwe ji ber du (2) cendirman direvin.” (h.2, r.32).

Di dawiyê da jî tê gotin berê xwe azad bike piştê bi dorê; jin, malbat, cîran, gundê xwe azad bikin û wiha pê diçe “Dema hûn li ser erdê welatê xwe azad û rizgar bûn û zikê we jî tîr bû, wê gavê herin welatek din azad bikin” (h.2, r. 33).

Di kovara Zengilê da di nivîsa “Ev Zengil Çi Zengil e?” da rexne li parçebûna Kurdan, guhnedariya wan li Kurdî û nedilsozîya wan tê kirin:

“Tiştê ecêb ev e ku li her derê dinê rêxistin û partiyên xelkê pêşî biçûk in û di pey de hin bi hin mezin dibin. Lê ê me pêşî mezin û dawî parçe dibin. Navê teva mîna hev in û kovarekê bi yek navî gelek caran derdixin. Tiştê hê xweştir jî ev e ku pelê pêşî hertim Kurdî ye û nava kovarê bi Tirkî ye. Ev jî nîşana zanîn û zîrekbûnê ye. Li mala xwe Tirk, Ereb û Faris in lê li derve Kurdên şoreşger in yan jî ‘Rûşşer in’ ” (h. 5-6, r. 11).

2.2. Kurdên Ewrûpayê

Di kovarên *Îsot* û *Zengilê* da koça Kurdan ya ber bi Ewrûpayê (nemaze jî Swêdê) ve têkilîyên wan ligel welatên lê koç kirine, çand, ziman û perwerdehîya wî welatî, entegrasyona wan, piştî çûna Ewrûpayê guhertina têkilîyên jin û mêran, têkilîyên wan bi Kurdistanê ra tîr behskirin û bi awayekî rexneyî nêzikî van mijaran dibin. Di karîkaturên derbarî van mijaran da carinan bêyî Kurdîya wê bê nîşandan peyvên Swêdî cih digirin. Ev yek ji bo tîgihîştina van karîkaturan dibe asteng (*Îsot*, h.2, r.12).

Di *Îsotê* da bang li Kurdên li Ewrûpayê tê kirin di pêşbirkên tîmên dewletên Ewrûpayê û Turkiyayê da ew piştgirîya tîmên Ewrûpî bikin (h.1, r.8). Her wiha bang li Kurdên li Swêdê tê kirin ew êdî ne ji Turkan lê ji Swêdîyan ra behsa mafên Kurdan bikin û xebatên bi vî rengî bimeşînin (h.2, r.14). Behsa tîkilîya Kurdan ya bi dewleta Swêdî ra jî tê kirin. Li aliyekî sîyasetmedarên Kurd li aliyê dî jî nêzîkbûna Kurdan ya li dewletên Ewrûpî jî tê rexnekirin. Weku mînak wexta Kurdek diçe ji rayedarên Swêdî heqê pêlavekê dixwaze bersiveke neyînî digire. Lewma ew wiha dibêje: “Ez heta nestînim ji vir naçim!..Win li mîrivê polîtîk nabin xudî. Ez di merkez komîtesî de me. Ma tu qêy nizanî modê van qunderan derbas bûye!” (h.3, r.5).

Bi awayekî mîzahî behsa koça Kurdan ya ber bi Ewrûpayê ve tê kirin. Merikekî Kurd dixwaze di erebeya pitikan da ji sînorî derbas bibe û biçê Almaniyayê. Jina wî di erebeyê da mîrê xwe dibe û dixwaze wezîfedarên Alman bilêhbîne. Ji wan ra dibêje yê di erebeyê da pitika wî ye û ew hêj çar salî ye. Wezîfedar jî ji her kirinên Kurdan şikdar in. Weku mînak

wezîfedarek wexta mirtoxeya di çanteyê jinikeka Kurd dibîne hizir dike ka ew eroîn e (h.3, r.8). Rewşa Tirkên li Ewrûpayê jî bi nêrîneke cuda tê şîrovekirin. Weku mînak Turk li Turkiyê cihêkarîyê li Kurdan dikin lê wexta ew weku penaber diçin Almaniyayê li wir jî Alman heman tiştî li wan dikin (h.3, r.1).

Tê gotin ku jinên Kurd piştî diçin Ewrûpayê di nav rewşeka azad da hukmî li mêran dikin, Kurdî ji bîr dikin, entegrasyona li Ewrûpayê bi awayekî xelet fêhm dikin. Lewma ew piranî bi neyînî hatine karîkaturîzekirin. Weku mînak jinikek di otobûsê da neynika xwe derdixîne û dibêje “*Em ê hêdî hêdî ayaq uydurmîşkin Awrupayê*” (h.3, r.6). Di karîkatureka dî da birayê wê ji xwişka xwe ra dibêje wextê wê yê zewacê hatîye, çima ew nazewice. Xwişka wî wiha bersivê dide: “*Heta Kurdistan azad olmasa, zewac bana heram e. Min soz vermiş kiriye*” (h.4, r. 14). Xemsarîya jinên Kurd ya li ser hînbûna Swêdî jî tê rexnekirin (h.4, r.10). Jinên piştî diçin komalên jinan êdî li malê her karî bi mêrên xwe didin kirin lê dîsa jî ew ji her tiştî aciz in (h.5, r.8). *Îsot* pevçûnên di navbera jin û mêran da rola xwe jî karîkaturîze dike. Di nivîsekê da mêrik ji jina xwe ra dibêje *Îsot* jin û mêran berdide hev, nerindîyên wan derdixe holê lewma divê ew nekeve mala wan. Jinik jî vê yekê napejirîne (h.6, r.10). Mêrên Kurd weku li Kurdistanê fermanan didin jinên xwe lê li Ewrûpayê di bin fermana wan da hatine nîşandan (*Zengil*, h. 3-4, r. 6). Herçend mêrên Kurd çûne Ewrûpayê jî ew dixwazin ligel keçikê ji Kurdistanê bizewicin. Mêrikek nameyê ji malbata xwe ra rêdike ji bo ku pê ra bizewice bila ew keçeka welatparêz jê ra bibînin. (*Îsot*, h.3, r.8-9) Piştî em hîn dibin cihê qîza Hecî Şakirê Xatê jê ra qîza Hecî Şakire Xaco xwestine; lewma mêrik di nameyeka dî da xemgînîya xwe vedibêje (h.7, r.7).

Malbatên Kurd yê ku herçend li Swêdê xwedîyê mafê perwerdehîya Kurdî ne lê dîsa jî zarokên xwe naelîmînin Kurdî tî rexnekirin. Ji van rexneyan herî zêde mamosteyên darsa Kurdî para xwe digirin. Tê gotin hinek mamosteyên darsa Kurdî bi Tirkî dersê didin xwendekarên xwe. Lewma ev helwesta wan tê rexnekirin (h.3, r.16). Mirovek xwe weku Kurdperwer pênase dike û daxwaza Kurdistaneka serbixwe dike ji ber ku dibistana Swêdî nêzik li mala wî ye û ew ji dibistanên Kurdî baştir in kurê xwe rêdike dibistana Swêdî (h.5, r.14). Di *Zengilê* da jî rexne li mamosteyê Kurd yê li Ewrûpayê tê kirin. Tê gotin ku ew di dibistanê da ji xwendekarên xwe ra behsa girîngîya Kurdî dikin lê gava diçin malê ligel zarokên xwe bi Turkî diaxivin (h. 5-6, r. 9).

Di *Îsotê* da rexne li Kurdên Ewrûpayên yê wek; bijîşk, parêzer, dîrokvan û nivîskar tê kirin. Tê gotin her çend bi bawerîya wan her tiştê ew dikin ji bo Kurdayetîyê ye jî di rastîyê da ew kes bi kêrî tişteki nayên lewma *Îsotê* bo wan nexweşxaneyeka dînan ava kirîye (h.6, r.6). Têkilîya Kurdên Ewrûpayê bi Kurdistanê ra mijareka girîng e û Kurdên piştî çûne

Ewrûpayê û Kurdistan ji bîr kirine tên rexnekirin. Di *Îsotê* da behsa Kurdekî li Ewrûpayê tê kirin. Ew mêrik gelek pesnê Kurdistanê dide û dibêje ew dixwaze biçe Kurdistanê. Piştî sê mehan hevalê wî jê dipirse ka ew çûye yan na, mêrik dibêje ew heta Şamê û Helebê çûye, ji ber ku rêyên Qamişloyê nebaş bûne neçûye wir. Lê di dûmayîkê da dibêje ku “*Xwedê vî canî nestîne, sala were jî ez ê herim Kurdistanê*” (h.8,r.15). Di nivîsa bi navê “Bijî Kurd û Kurdistan” da yekî bi navê Şoreş dibêje “*Kî ku bêje ez sosyalîst im, peşverû me, divê xwe wekî min amade bike û here Kurdistanê şer bike şer*”. Ji ber bersivê hevalê Şoreş Tirso pesnê wî dide. Lê deh sal derbas dibin jî Şoreş hêj neçûye Kurdistanê. Dûmahîkê ew ji pirsên Tirso aciz dibe û jê ra wiha dibêje:

“Ez bêjim ez çûm, gelo ez ê li ku rakevim! Dûra ezê serê xwe li ku bişom. Ma ava germ xewlî, şampuwana heye an na? Xwarin wê ji ku bê! Dibê ez van meselan li vir (Swêd) halbikim. Hingê tu birê xwe Şoreş bibîne! Ez rojekê li vê derê namînim” (h.9, r.10).

Di karîkaturekê da mêrikek wexta dikeve têkilîya zayendî li rexê dî bi telefonê ligel malbata xwe ya li Kurdistanê diaxive. Mêrik herçend ku karê xwe berdewam dike di telefonê da jî pirsê Kurdistanê dike (h. 3-4, r. 11). Pêvajoya Kurdekî li Ewrûpayê û rêya ya ji sosyalîstiyê ber bi welatparêzîyê ve diçe bi çar karîkaturan hatîye xêzkirin. Piştî zilam diçe Ewrûpayê dibêje; “*Ez ê pasaportê bistînim û vegerim.*” Pasaportê digire vê carê jî ji hevalên xwe ra dibêje; “*Çima hûn nexebitîn. Gerek em vegerin.*” Pareyan jî kom dike, zimanî hîn dibe wê gavê jî dibêje; “*Em li vir dijîn. Gerek embi Ewropalîyan ra têkilîyan çêkin.*”. Dûmahîkê jî xwe ra vîllayekê dikire, şert û mercên xwe bi tevahî xweş dike, dibêje; “*Xêr di kesî de nîne. Ji ber vê ez vêca welatparêz im.*” (h. 5-6, r. 3).

Rexne li kom û partiyên Kurdên Ewrûpayê jî tê kirin. Tê gotin ku xebata ew li Ewrûpayê dikin nagihe Kurdistanê (h.4, r.2).

2.3. Çand, Ziman û Edebîyata Kurdî

Di van kovaran da li ser edebîyat, ziman û çanda Kurdî û nivîskarên Kurd rexne tên kirin. Ev rexne bi piranî neyînî ne. Di *Îsotê* da nivîskarên Kurd weku dizan tên nîşandan. Yekî ku dixwaze romanekê binivîse ji kovar û rojnameyên weku; *Hawar, Ronahî, Jîn*, ji romaneka Mahmud Baksî û ji destana Dimdimê çend tiştan digire û bi vî awayî romana xwe tewaw dike (h.2, r. 3). Di sernivîsa “Hevîrê Romana Kurdî Çewa Hat E’ciqandin?” da em dibînin ku kesên weku; Reşo Zilan, Ferhad Şakelî, Rojen Barnas, Mehemed Tayfun (Malmîsanîj), Bavê Nazê, Mihemedê Dirêj (M. Uzun) û Zinarê Xamo li ser romana Kurdî diaxivin. Her kes li gorî xwe bingehê romana Kurdî şîrove dike. Weku mînak M. Dirêj dibêje “*Baş e, yekî jî pê dernexist min çend rûpel ji Ronahî û Hawarê xebitandîye.*” (h.3, r.3). Di nivîsa bi navê

“Perçek ji Romana Modern” da henek li beşên romanên Kurdî yê modern tê kirin: “*Tu nabê ‘Welat’ jî wek min bû. Ew jî li sînoran qewizandibû...Derpîyê wî jî li devê rê ji ser şeqîtîbû. Qorik ketibû nav gavê wî*” (h. 5, r.10). Li ser şêweyê helbesta Kurdî ya modern heman henek tîr kirin. Ev ristên li jêr weku ji nimûneyek helbesta modern ya Kurdî hatîye nîşandan: “*Berf / Helîya û helîya/ Bêrf barîya wek kulîya/ Bêrfa spî / Wek şîr / Xudê me bisitrîne./ Ji bêrfa/ Tîr*” (h.3, r.7).

Rexneyeka dî li nivîskarên Kurd li ser kêr xwendina wan e. Di nivîsa bi navê “Reçete Ji bo Romanên Şoreşgerî” da pêşîyê bi awayekî henekî behsa rênîşana romanên şoreşgerî tê kirin ka gelo ew çawa tîr nivîsandin. Piştî jî behsa nivîskarên Kurd tê kirin û tîr gotin hejmara çîrokên nivîskarekî Kurd ji hejmara çîrokên wî xwendine zêdetir e (h.6, r.12). Nivîskarên Kurd yê Swêdê weku kesên li dû berjewendîyên xwe dikevin û fêlbaz tîr nîşandan (h.2, r.10). Nivîskarên Kurd gazindan dikin û dibêjin çima di *Îsotê* da qet behsa me naye kirin. *Îsot* wiha bersiva wan dide:

“*Wek win jî zanin Îsot pîr tûj e. Yê jê fam dike devê wî dişewite. Lê yê jê fam neke, ne dev û ne jî poz dişewite. Ji îro pê ve em ê tiranê xwe bi van xortên nav “nivîskar” (lê bi xwe kes nizanin çî ne) bikin. Belkî pozê wan hinek bişewite*” (h.2, r.12).

Wexta pirtûka helbestan ya Seydayê Keleş ya bi navê “Em û Dijmin” ji aliyê weşanxaneyê *Roja Nû* ve tê çapkirin *Îsot* keyfxweşîya xwe tîr zimanî. Lê ji ber ku Seyda di helbesteka xwe da dibêje ew ê berê tang û topan bide Berlîn û Bonn’ê kovara *Îsotê* metirsîya xwe vedibêje. Ji ber ku li van cihan gelek penaberên Kurd hene (h.7, r.10).

Weşanxaneyê *Jîna Nû* di peşgotina pirtûka Bavê Nazê ya bi navê *Hêsir û Baran* da pîrozbahîya pirtûka heman nivîskarî ya bi navê *Çiyayên bi Xwînê Avdayî* dike. *Îsot* jî vê yekê dike mijara henekan. Di karîkaturekê da du kes diaxivin. Yek dibêje “*Ku di gundê me de nivîskar hebûna wê çiyayê me bi şîr avdana*” Yê dî jî dibêje: “*Çiyayê bejî mayî*”(h.8, r.6).

Di *Zengilê* da li ser stranên Kurdî yê bi gotinên jirêzê pêk tê henek tîr kirin. Weku mînak tîr gotin albuma nû ya Dengbêj Hafîz Aliyê Kor ku ji serî heta binî ji van gotinan pêk tê;

“*Min tu ne dît, min tu nedît*

Keçê wele-bile min tu nedît” (h. 5-6, r. 3).

Di *Mîrkuê* da jî henek li ser nivîskar û helbestkarên Kurd tîr kirin. Weku mînak wexta behsa yekî bi navê Seyda Berde tê kirin ji helbest û nivîsên wî mînak tîr dayîn. Seyda Berde “di warê edebiyat, tarîx, cografya, sosyolojî, felsefe, psîkolojî, astrolojî, biyolojî, filolojî, zoolojî, patolojî, mîkrobiyolojî, sîsmolojî û di hin “lojî”yên din de gelek zana” ye (h. 1, r.12). Ew di helbesteka xwe da dibêje; “*Ez û yarê / Li bin darê / Bi hev şa bûn / Ta êvarê*”

(h.1, r.13). Di nivîsa bi navê “Bangek” da *Mîrku*t ji bo redaksiyona kovarê yekî digere lê şert ew e ku divê wî kesî qet helbest nenivîsandibe û di demên dahatû da jî helbestan nenivîse (h.3, r.11). Di nivîsa bi navê “Xeberek Teze” da tê gotin ku “Z. Xamoyan, R. Zilyan, O. Kotyan, M. Dirêjyan, M. Baksîyan li gel Ş. Perwerîyan û çend kesiyên ji bo tezekirin û nûkirina zimanê kurdî çûn îspanyayê. Ji ber vê yekê rica me ji we hemû kurdan ew e, ta ku van hevalana biryarekê bigirin û vegehin divê tu kes bi kurdî nenivîse û qise neke...Çimkî ewê qerarê bidin ku êdî emê çawa qise bikin” (h.3, r.20).

Bi dubarakirina peyvên hevwater *Mîrku*t him dixwaze atmosfereka mîzahî pêk bîne him jî bi vê yekê rexneyan bike. Weku mînak wexta behsa Kurdî û zimanzanên Kurd tê kirin tê gotin “Zimanê me zimanekî zor zor, pir û gelek û zaf dewlemend e. Bi rastî hela tewr – xwedê kêmanîya wan bide- (pardone nede!) hin zimanzanên me hene ku bi kar û bar şuxl û xebatên xwe yê ilmî-zanistî zimanê me hîn dewlemendtir dikin, ber bi pêş ve dibin.” Tê dîyarkirin ji ber xebata van zimanzanên û ji ber ku ew peyvên nû dixin nav Kurdî “zimanê me roj bi roj (heta hin kes dibêjin seet bi seet) bi saya van zimanzanên me pêş de diçe, heta welê pêş de diçe ku mirov gava ku ferqên di nabêna kurdiya mehek berê û mehek şûn de (wekî kurdiya meha tebaxê û îlonê) dide ber hev, bi serê xwe tenê ji van peyvik û ûşe û gotinên nû ferhengêk pêk tê” (h.1, r.28). *Mîrku*t bi pirs û bersivan, daxûyanîyan bi awayekî mîzahî van rexneyên xwe berdewam dike. Di nivîsa bi navê “Anons” da tê gotin “Ez dixwazim romanekê binivîsim, lê xwendin û nivîsandina min tune ye. Li pênuşgirekî digirim. Em meaş dawiyê dipeyivin. ‘Nobel-1999’ Berlîn Jêrin” (h.2, r.31). *Mîrku*t her wiha ji xwendevanên xwe çend pirsan dike û ji wan bersiva wan dixwaze;

- Gelo hûn du nivîskarên Kurd dinasin ku li hev bikin û li ba hev rûnin?
- Gelo kovarek Kurdî heye ku di wextêxwe de derdikeve?
- Gelo li Swêdê Kurdek heye ku ne nivîskar be? (h.2, r.29).

2.4. Têkilîyên Civakî û Rexneyên li ser Kesan

Di her sê kovaran da bi awayekî hevpar li ser qelenxwestinê rexne tê kirin. Di *Îsotê* da qelen li ser pişta ciwanan weku barekî giran tê nîşandan. Di karîkaturê da babê keçikê dibêje “Kî zêde qelenî bide ez ê keça xwe bidim wî” (h.1, r.7). Di karîkatureka *Zengilê* da jî babê keçikê ji jina xwe ra dibêje “Xecê! Mizgînîya min li te. Eyşo ji Fatê bihatir hat firotin...! Zû Aso mezin bike” (h. 3-4, r. 5). Babê ku xwedanê pênc keçan e bi serbilindî dibêje ku “Tu kes nikare pişta min bide erdê” (h. 3-4, r.2) lê mîrikê ku xwedanê çar kuran e wiha dibêje “Mala min xerab bû. Ez ê çi bikim? Berika bin xwe jî bifiroşim ji haq nayê der!”(h. 5-6, r. 6). Di *Mîrku*tê da yekî ezêb dirûşmekê diqîre “bijî evîna aza/ bimre qelen” (h.2, r.27). Di nivîsa bi

navê “Nameya Mirovê Gundî” da jî wiha tê gotin; “*Dema ku hîn qîz û keçên me di rojên îroj de tîn firotin û bi hezaran xort nikanin ji derdê tunebûna peran bizewicin*” (h.2, r.33).

Ji bilî mijara qelenxwestinê karîkaturên di *Îsotê* da li ser jîyana Kurdan ya rojane da henek tîn kirin. Di quncikê bi navê “Made in Kurdistan” da hezkirina Kurdan ya pîvazê bi îcada makîneya hûrkinê ya pîvazê hatîye xêzkin (h.1, r.5). Dîsa em dibînin ji bo ku mirov bikare nîkotîne kêmbike alavek hatîye îcadkirin (h.2, r.5).

Di van kovaran da li ser kesên weku Thomas Bois, Yekta Geylanî, Mahmut Baksî, Şivan Perwer rexne û henek tîn kirin. Di *Mîrkuê* da li ser pirtûka Thomas Bois ya bi navê *Kurdische Volksdichtung Spiegel der Kurdischen Seele* henek tîn kirin. Tê gotin ku ji bilî navê nivîskarî li ser bergê pirtûkê navê çar kesan cih digire. Lewma wiha tê gotin “*Ma mirov wisa dike? Mirov gava ku kitabekê çap dike, qe nebe divê mirov navê 15-20 kesan li ser qapaxê binivîse; navê bavê xwe, kalikê xwe, heval û hogirê xwe...*” (h.2, r.17). Li ser vê nivîsê piştî em hîn dibin ku serokê Enstîtuya Kurd ya Almaniyayê Y. Geylanî hêrs bûye (h.3, r.2). Lê dîsa jî *Mîrkuê* bela xwe li Geylanî dide û di beşa sernûçeyan da dibêje ku “*Dr. Yekta li Almaniyayê xwe kir serokê Enstîtuyê*” (h.3, r.6).

Di *Mîrkuê* da li ser Mahmut Baksî û di *Zengilê* da jî li ser Şivan Perwer rexne û henek tîn kirin. Di *Mîrkuê* da herçend ku navê wî bi eşkere neyê dayîn jî bikaranînên weku Paksî, Mîm Galaksî henek li ser M. Baksî tîn kirin. *Mîrkuê* bi sernivîsa “*Bi Nivîskar Rojnamevan Dengbêj Mîm Galaksî re Roportajek*” pirsan jê dike û qaşo bersivên wî dayî radigihîne;

“Mîrkuê: Ez benî, zatê te çi katî de li ku dera Kurdistanê ji dayik bû?”

Galaksî: Bîyografîya min bixwîne!

Mîrkuê: Mîrê min nivîskarîya we kengî û bi çi awayî destpêkir?

Galaksî: Ez di du saliya xwe de fêrî xwendin û nivîsandinê bûm. Di dû re heta çar saliya xwe min ji kovar û rojnameyên cûr-be-cûr re helbest û gotarên deribandî û ceribandî nivîsand” (h.2, r.20).

Di nivîsa bi navê “*Kî Zane?*” da pirsek tê kirin; “*Wekî herkes dizane kuli Swêdê kurdê herî manşûr Paksî ye. Gelo li Almanya û Fransayê kî ne?*” (h.3, r.22). Di dûmahîka vê hejmarê da jî di bin karîkatura M. Baksî qaşo helbesteka wî jî cih digire:

“Eştîl beştîl Evdilla

Evdilla çû mala mela

Evdillê keça melê xwest

Melê anî serê Evdillê bela” (h.3, r.28).

Di quncikê bi navê “*Kin û Kurt Deng û Bas*” da li ser “*Paksî*” jî du sernûçe cih digirin: “*1. Paksî ji Amerîkayê vegerya û yekser çû Awistralyayê û nuha jî li Îspanyayê ye*

2. Li gor gotina Paksî, xelkê ew kiriye endamê Pen-Klub'ê, îcar tiştê ecêb Heme Ûzin jî endamê wê Qûlibê ye." (h.3, r.6).

Dîsa di heman hejmarê da kovar ji ber tehdeyan hawara xwe dibe xwînerên û wiha dibêje: "S.O.S. Îmdaaat! Hawareee! Me tehdît dîkin! Ji alîkî de Paksî ji alîkî de Zikta Leylanî me tehdît dîkin!! Lê emê ji yeka xwe neyên xwarê! Mîrku" (h.3, r.21).

Yek ji Kurdên Ewrûpayê herî zêde karîkaturên wî hatine xêzkirin Şivan Perwer e. Di kovara Zengilê da Ş. Perwer weku kesekî di konseran da çavê wî li pareyan e hatîye xêzkirin û rexnekirin (h.3-4, r. 9). Di karîkatureka dî da jî wexta di stranê da dibêje "Ho hooo. Wey wey weyyy. Hayî haaayyî hoooo" Mahmûd Baksî –ku salek berê pirtûka wî ya bi navê Şivan'ın Sevdası derketîye- wiha dibêje: "Çi qasî rast dibêje! Va ev Evîna Gavan e, ku ji nava herîya çemê Dicle tê!" (h. 3-4, r. 12). Paleyekî Kurd ku li Ewrûpayê paqijîyê dike li ser Şivan û Gulistan Perwerê wiha dibêje; "Axx. Carek dî jî ax. Evana ji Zekî Muren û yê din jî burîn; ax felek çavên te kor bin. Sed carî dî jî ax. Eger ez jî Gavan bama û jina min jî weke Bexçê Gulan bana dê perên min jî heba. Ez rojê heşt seetan paqijiyê dikim hevvê 4 hezaran distînim. Ax felek carek din jî ax!" (h. 5-6, r. 10).

Lîsteya pareyên hunermend û stranbêjên ku di şevêkê da kom kirine jî wiha ye:

Gavan: 20.000 kron, Baxçê Gulan: 15.000 kr, Feqiyê Çûkan: 10.000 kr, Dilnêrm: 5.000 kr, Kulîlka Gezgezkê: ? ! , Mîkaîl Jackson: Nan û Zik, Îbrahîm Zingîlses: Nan û Zik, Piltên Hêdibajo (Paqijvanê Salonê): 200kr, Bêbirîn: Belaş (h. 5-6, r. 10).

Encam

Ev kovarên me lêkolîn li ser kir ji ber ku nimûneyên ewil yê mîzahî bûn çandeka qewî ya mîzahê di van kovaran da çênebûye. Piranî bi rêya karîkaturan rexneya civakî hatîye kirin. Lê weku di beşa destpêkê da jî hate diyarkirin di karîkaturan da ji ber klîşeyan mirov nikare ji rêyên mîzahê yê dî îstîfade bike. Ev kêmasî di van kovaran da jî tê dîtin. Me dît ku hejmara karîkaturên Îsot û Zengilê ji yê Mîrku" zêdetir in. Lê herçend ji aliyê mîzaha dîtbarî ve ev ji bo Mîrku" weku kêmasîyekê bê dîtin jî Mîrku" ji aliyê hêmanên mîzaha zimanî ve li gor wan dewlemendtir e. Bi awayekî mîzahî etîmolojîya peyvan, bawêşan, dubarekirina peyvan, pirolekirin, bikaranîna peyvên diwate û helbest, nivîs, slogan, banewazî û nameyên mîzahî Mîrku" li gor Îsot û Zengilê ji bo rexneya civakî xwedîyê qadeke berfirehtir bûye. Lewma mirov dikare Mîrku" ji aliyê naverokê ve weku kovara ewil ya mîzahî bipejirîne. Wextê ev kovar dihatin weşandin tesîra darbeya leşkerî ya 1980an li ser Kurdan di astekî herî giran da bû. Lê dîsa jî di van kovaran da ji kiryarên darbeya leşkerî zêdetir berê

rexneyan li ser hêz û tevger Kurdan yê bêtifaq bûye. Ev rexne, him ji ber parçebûna civak û sîyaseta Kurdan ya wê demê him jî weku nerazîbûnekê hatine kirin. Heta ev weku motîvasiyoneka sereke ya weşandina wan bûye. Sedema weşandina nimûneyên ewil yê kovarên mîzahî jî ji ber kêmasîyekê pêk hatîye. Wate, piştî Kurd ji hêza mîzahê ya ji bo rexneya civakî hayedar bûn dest bi weşandina kovarên mîzahî kirin. Lewma di heman salê da, li heman welatî heta hema bibêje li heman bajarî weşandina sê kovarên mîzahî ji rasthatînyekê zêdetir bi van şert û mercên civakî bê şîrovekirin dê rasttir bibe.

Ji ber ku di van kovaran da mijarên weku; koça Kurdan ya ber bi Ewrûpayê ve û piştî vê koçberîyê guhertina civaka Kurd, têkilîyên jin û mêran, rexneyên li ser Kurdên Ewrûpayê û têkilîyên wan bi Kurdistanê ra cih digirin me dît ku ew weku belgeyên dîrokî yê dema xwe bûne. Her wiha ji bo têgihiştina pêvajoya pekhatina edebîyata Kurdî ya modern li Ewrûpayê, geşedanên hunerî û edebî yê demê, rola nivîskar û hunermendan, têkilîyên civakî û taybetmendîyên netewî yê Kurdan weku çavkanî mirov dikare serî li van kovaran bide. Ev mijarên navborî di roja me da jî weku arîşe berdewam dikin. Weku mînak, niha jî Kurd ji ber sedemên sîyasî û aborî koç dikin Ewrûpayê. Niha jî rexne li Kurdên ewrûpayê tê kirin ku piştî ew ji Kurdistanê dûr ketine wan welatê xwe, civaka xwe ji bîr kirine, xebatên ew ji bo Kurdan dikin jî nagihin Kurdistanê. Rexne niha jî li nivîskar û hunermendên Kurdan tê kirin ku ew kêr dixwînin lê pir dinivîsin, civaka xwe û hunera wê nas nakin lê qaşo berhemên edebî û hunerî yê civaka xwe diafirînin. Nîqaş û polemîkên li ser kesên weku Şivan Perwer niha jî berdewam dikin. Ev nimûneyên me rêz kirin, ku mijarên di kovarên mîzahî yê ewil da hatine rexnekirin, karakterê civaka Kurd nîşan dide. Di van nimûneyên ewil yê mîzahî da herçend Kurdan ji dewlemendîya mîzahê baş îstîfade nekiribin jî rola girîng ya mîzahê ya di rexneya civakî da hayedar bûne. Weku vegotîneka nû bi rêya mîzahê mijar û muşkîleyên civaka Kurd rûbirû maye, rexne kirine û bi vê yekê xwestine wan çareser bikin.

Çavkanî

- Alleen and Don Nilsen. (2008). Literature and Humor. The Primer of Humor Research, Edited by Victor Rascin, Berlin: mouton de gruyter, 243-280.
- Edebiyatımızda Mizah, (2015). <http://trkdldvbyt.blogspot.com/2015/11/edebiyatımızda-mizah.html>, Têketin: 08.11.2019
- Enstîtûya Kurdî ya Parîsê, (1986). Hêvî. Parîs. Hejmar: 5
- Federasyona Komelên Kurdistanê Li Swêdê, (1985). Berbang. Sundbyberg. Hejmar: 3/6
- Geşredîn, (1985). Zengil. Stockholm. Hejmar: 1-6

Glospe, “Mizah”. <https://tr.glosbe.com/tr/ku/mizah>. Têketin: 05.12.2019

Lewendî, Mahmûd, (1985-1987). Mîrku. Stockholm. Hejmar: 1-3

Mamoste, (1985). Îsot. Spanga. Hejmar: 1-9

....., (1993). Mêr Mêra Nas dike, Stockholm. Weşanên Jîna Nû.

Usta, Çiğdem, (2009). Mizah Dilinin Gizemi. (2. Baskı). Ankara. Akçağ Yayınları.

Veren, Ergün, (2018). IX. Yüzyıl Öncesi Türk Kültürel Belleğinde Mizahın İzler. Milli Folklor, 119, 114-126.

Yardımcı, İsmail, (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3/2, 1-41.

Yumurtacı, Gülcan, (2017). Toplumsal Eleştirinin Mizahtaki Temsili: Uykusuz Mizah Dergisi Örneği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Zilan, Reşo, (1985). Kulîlk. Stockholm. Hejmar: 19